

Az értelmiség panaszskultúrája

Vértes Csaba interjúja

Pest belvárosának kellős közepe, egy reménytelenül lepusztult, negyedszázada fölállványozott, hajdani főúri palota, ahol valaha harmincan éltek, manapság pedig hétszázan dolgoznak, tanulnak. Vértes Csaba itt tette fel kérdéseit Csepli György szociálpszichológusnak.

Népszabadság: –Rosszkedvű? -

– Semmi okom rá. Azért sem, mert az utóbbi hét évből három és felet tartósan külföldön töltöttem, olyan egyetemeken tanítottam, amelyekről korábban nem is álmodhattam (mellesleg mások sem), és magam is sokat tanultam. Máig meghatározó szakmai és emberi élményekben volt részem. Miért lennék rosszkedvű?

Népszabadság: – Mert az utóbbi években adott interjúi, a publikációi, nyilatkozatai meglehetősen rosszkedvűek, pesszimisták, keserűek. Tévednék?

– Társadalomkutató vagyok. Ha az általam végzett vizsgálatok társadalmi méretű frusztrációról tudósítanak, az nem az én problémám és nem az esetleges személyes keserűségem tükröződése. Csak a társadalom állapotáról szóló híreket hozom, s remélhetően nem jutok - ebben az interjúban sem - a középkori hírvivő sorsára, akinek lecsapták a fejét, ha rossz hírral jött.

Népszabadság: – Ezek szerint tehát rosszkedvű, keserű és pesszimista maga a társadalom. E sorozatban beszélgettem valakivel, aki e rossz közérzet miatt az értelmiséget teszi felelőssé, mondván a sokat emlegetett „magyar pesszimizmus végül is az értelmiség pesszimizmusának társadalmi méretű megjelenése”. Mert a valamikori hatalom közelében lévő, csúcspozíciókat is betöltő értelmiségi csoport, úgymond, letaszított a csúcsról, ám közvéleményt befolyásoló képessége változatlan.

– Kolosi Tamás bizonyára egyetért velem...

Népszabadság: – Honnan tudja, hogy őt idéztem?

– Kicsi a szakma, jól ismerjük egymást. Szóval, Kolosi nyilván egyetért velem abban, hogy amit ő mond, az csak egyik lehetséges oka a rossz társadalmi közérzetnek. Emellé felsorakoztatnék más, nem kevésbé nyomós, sőt talán még hangsúlyosabban említendő okokat is. Róna-Tas Andrásnak, a JATE egykori rektorának már-már klasszikus érvényű megfogalmazásával élve: kétféle mentalitás különböztethető meg az állam és a polgár

viszonyában aszerint, hogy a polgár miként jelenik meg e viszonyrendszerben. Ha úgynevezett „adózóként”, akkor az attitűd nagyon visszafogott, a kifelé mutatott mentalitás boldogtalanságot tükröz, a magatartási alapállás a rendre megsarcolt ember érzékenysége és sérülékenysége. Ennek ellentéte a „hitelt kérő” polgár, akinek önértékelése a valóságos helyzeténél sokkal pozitívabb, aki magáról jóval kedvezőbb képet igyekszik mutatni, mint amilyenre a valóságos helyzete föl jogosíthatná, máskülönben esélye sem lehet ama bizonyos - nem feltétlenül pénzübeni, inkább csak képletesen értendő - hitel felvételére. Történelmi-lélektani tény, hogy a magyar polgárok java része a megsarcoltak mentalitása szerint borong, és szenved, következésképpen a legrafináltabb pszichikai technikák arzenáljával veszi körül magát, hogy eltitkolhassa esetleges jólétét, testi-lelki megelégedettségét. Ismétlem ez történetileg meghatározott hagyomány. Megváltoztatásához ugyancsak történelmi mértékkel mérhető idő kell. Szintén történelmi okai és gyökerei vannak – s ez a második tényező – az úgynevezett panaszskultúra kialakulásának. Önmagamat vértézem föl minden lehetséges baj, gond és balszerencse ellen úgy, hogy a még nem is létező bajaimat és gondjaimat máris magaménak érzem, vélem. Ez védőmechanizmus. Megjelenési formája pedig az, hogy az egyén jócskán leszállítja igény szintjét, következésképpen túl keserű meglepetések nem érhetik. A harmadik tényező a rendszerváltás időszakában jelentkezett. Megváltoztak a viszonyítási pontok. A fordulat évéig általában Románia, az üres lengyel üzletek, a pusztuló NDK, a politikailag agyonmervített Csehszlovákia, szóval a keleti tömb országai voltak az összehasonlítási pontok. Ehhez képest sok panaszra senkinek sem lehetett oka. Még akkor sem, ha bizonyos értelmiségiek, például az orvosok, egyetemi oktatók, tehetséges mérnökök már akkor is a nyugati nívót tekintették referenciális mintának; mégis, a lakosság legnagyobb része létével, boldogulásával, viszonylagos és nagyon szerény anyagi stabilitásával eleve biztosítéka volt a szocialista berendezkedés lélektani legitimációjának. Ez is oka annak, hogy a rendszerváltás tömeges protestmozgalmak nélkül - nem mellesleg főleg külső okok hatására – történt, meg az, hogy mindenki reménykedett no, most végre csatlakozhatunk az irigyelt Nyugathoz. De csak a várakozások nőttek, a teljesítmények nem. A lehetőségek sem. A tudás konvertálhatósága még úgy sem. Szóval inkább csak az arcok, a tekintetek fordultak csodaváróan nyugt felé.

Népszabadság: – Visszatekintve a polgárok többsége nem is tudta, mert nem tudhatta, hogy mi felé fordítja a tekintetét és miben reménykedhet.

– Pontosan tudta, hogy a Nyugat a jólét hona.

Népszabadság: – Persze. Mint turista.

– Ez is igaz, s amikor villámgyorsan kiderült, hogy a turista-gondolkodásmód hasznavehetetlen, a korábbi „legvidámabb barakk” egyszeriben átváltozott a régió legszomorúbb bevásárlóközpontjává. No mármost, az általam felsorolt három különböző, de végül is egymással összefüggő társadalomlélektani-tényezőt tegyük az értelmiség tagadhatatlanul rossz közérzete mellé, s mindennek eredményeként juthatunk csak el ahhoz a pesszimizmushoz, keserűséghez, rosszkedvhez és csalódottsághoz, amelyet a közállapotokról szóló kutatások, s azok elemzéseik jeleznek. Maradva még az értelmiségi közérzetnél: az tényleg rossz.

Többségük elkeseredett. Mert nem fontosak. Mert jószerével senki sem figyel rájuk. A pártállam létrehozta a szocialista, a baloldali érzelmű értelmiséget, féltette ezt a réteget, de ugyanakkor - és ez a lényeg - félte is. Nem volt annál felemelőbb érzés, mint amikor valaki leírt valamit, s még sok mindent gondolt, jelzett a sorok közt bújtatva. Ezért esetleg feddést is kapott, egyenesen a pártközpont magas rangú embereitől. Mert ők figyeltek rá. Azért figyeltek, mert jól tudták, hogy a szocialistának vélt konstrukció az értelmiség nélkül nem működhet, de akkor sem működik, ha a szellem embereit túlságosan szabadjára engedik. 1989 után kiderült, hogy az értelmiség többé nem fontos. Szimbolikus értelemben sem, praktikusán sem, következésképpen egzisztenciáját tekintve sem. Azért sem fontos, mert ez a réteg túlfejlett; tagjainak többsége nem tud nyelveket, nem képes kezelni és használni a modern informatikai eszközöket, alkalmatlan arra, hogy tudását megfelelően konvertálja. Szakmailag és egzisztenciálisan leértékelődött. Talán még ezt a helyzetet is kibírná és túlélné, de azt már aligha, hogy valóban senki sem figyel rá. Nagy Gáspár annak idején megírta emlékezetes „Öröknár: elmúltam kilenc éves” című, bonyolultan metaforikus költeményét, s maga Kádár figyelt fel rá, hogy a vers Nagy Imréről szól. Ma írhat bárki bármit, bárkiről és bármiről, soha senkinek semmiféle műve nem „landol” egyetlen pártvezér, de még a hivatalban levő miniszterelnök asztalán sem. S még a tömegkommunikációs eszközök sem figyelnek az újabb kori értelmiségi sikerekre. Ha valaki megnyeri a Nemzeti Színház-pályázatot, akkor nem őt rohanják meg az újságírók, hanem a veszteseket. Vagy: Nádas Péter Nobel-díjgyanús műve, az Emlékiratok könyve egy éve jelent meg újból, tökéletesen visszhangtalanul. Most, hogy az amerikai könyvpiac kirobbanó sikere lett, egyetlen napilap húsz sorban azért hírt adott róla. Ez nagyon rossz érzés. És kisugárzik.

Népszabadság: – A gondok-bajok és pszichikai zavarok ellenére nincs a mai magyar értelmiségnek identitásproblémája? Arra gondolok, amit Vámos Tibor kérdezett, inkább csak önmagától, ugyanebben a sorozatban: a jó vendéglős értelmiséginek tekinthető-e? A farmer, aki reggelente a fél évvel korábban lekötött gabonaárakat elemzi a számítógépére befutó tőzsdei jelentésekből, paraszt vagy értelmiségi?

– Tisztelen Vámos akadémikust, értem is az ezzel kapcsolatos tépelődését, de hadd jegyezzem meg: korkövetelmény, hogy bizonyos munkakörökben egyre nagyobb arányú legyen az értelmiségi elem. Csupán emiatt a vendéglős, a farmer vagy a bonyolult gépek kezelője még nem válik értelmiségivé. E rétegnek sajátos képességei és szellemi jellegzetességei vannak. Képesek például arra, hogy a politika nyelvét átültessék a gazdasági szóhasználatba és gyakorlatba. No meg fordítva; képesek arra is, hogy összeköttetést teremtsenek az egymástól elszigetelt társadalmi, politikai és szakmai csoportok között; új horizontok nyitására, legalábbis felvillantására képesek. Ez az értelmiségi funkció válságba került. És ez nem a hagyományos értelemben vett váteszi szerepkör, sokkal inkább a szakmai praktikumot szolgáló, az aktuális feladatok megoldásában segédkező értelmiségi munkát jelenti, illetve jelentené.

Népszabadság: – Akkor még hangsúlyosabb a kérdésem: miért nem figyelnek rájuk?

– Mert a többségnek nincs érdemi mondanivalója. Nincs hasznavehető véleménye. Porté-

kájukra nincs vevő. Nem a lánnglelkű költőkre, nem a világmegváltásával makacsul kísérletező gondolkodókra, hanem például a Bős-Nagymaros-problémát megoldani segítő értelmiségi szakmunkára van kereslet. A policy típusú értelmiségi iránt lenne érdeklődés. A kifejezés egyébként lefordíthatatlan, s csak annyi köze van az aktuálpolitikához, hogy szakmailag magas színvonalú munkát jelöl a remélhetően még színvonalasabb politikai, kormányzati és államigazgatási döntések előkészítéséhez, a lehetőségek szerinti hibátlan döntések meghozatalához. Tanulni és keményen gyakorolni kellene ezt a fajta értelmiségi szakmát. De egyelőre nagyon kevés az ilyen szakember. Azért is, mert ezt a követelményt a nagy többség a mai napig nem ismerte föl. Mondok példát is. Internet az iskolákban. Van szerencsém e programban tevékenyen dolgozni. Döbbenet tapasztalom, hogy ezt a kikerülhetetlen oktatási újítást miféle, már-már a hajdani angliai géprombolással azonos hevületű ellenkezés, támadás éri a tanárok, a szülők és a rosszkedvű humán értelmiség részéről. Mert, mondják, a világhálózaton inkább csak a kulturális szemét található, s amennyiben más is, félő, hogy a diák többet tud majd, mint a tanára. Vagyis szabályozhatatlanná válik az oktatási folyamat, megjelenik a káosz. Miért ez az ellenérzés? Azért, mert az Internetnek iskolákban való megjelenésével át kell(ene) értékelnünk, meg kellene változtatni a hagyományos tanító-oktató-nevelő munkát. A verbális oktatásra felkészített pedagógusértelmiség – fölkészületlensége miatt – vészhelyzetben érzi magát. Jól tudván, hogy mai szakmai teljesítőképesége rövidesen piacképtelenné válik.

Népszabadság: – Akkor most teszem fel a kérdést: merre tart Magyarország?

– Nincs vészhelyzet. Angliában a géprombolások ellenére is lezajlott az ipari forradalom. A hazai értetlenkedők és a merev ellenállók sem akadályozhatják meg az informatikai forradalmat. Mehetne gyorsabban, nagyobb társadalmi egyetértéssel, hatékonyabban is, de hát most így megy. Ebből nem szabad messzemenő következtetéseket levonni.

Csepeli György szociálpszichológus 1946-ban született Budapesten. A bölcsészkaron végzett orosz—pszichológia szakon, később Moszkvában és a Columbia Egyetemen is tanult. 1971-től az ELTE Szociológiai tanszékének (később Szociológiai Intézet) munkatársa, 1992 óta tanszékvezető egyetemi tanár. Fontosabb kutatási területei: az előítéletek, a csoportközi viszonyok, a nemzeti érzés és tudatvilág.